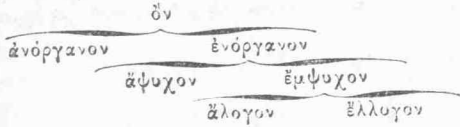

ΔΗΜΩΔΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Συγγράμα' ἰδί σελ. 561.

θ'

Ἄς λάβωμεν ἐκ νέου ὑπ' ὄψιν τὸ διάγραμμα·

Τί παρατηροῦμεν ἐν αὐτῷ;

Ὅτι ἕκαστος ἕως ἐκφράζει ἔννοιαν ἀφηρημένην καὶ γενικὴν. Καὶ ἥδη ἠξέυρομεν ὅτι λέγεται ἀφηρημένη ἡ ἔννοια αὕτη, διότι σύγκριται ἐκ στοιχείων ἀκριβεθέντων ἀπὸ τῶν ἄλλων μεθ' ὧν συνυπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει. Π. χ. τὸ ὄν περιέχει τὰ στοιχεῖα τοῦ θρισμοῦ παντὸς ὄντος, τούτεστι, καθ' ὃ εἶπομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ ἔργῳ, ὑπόκειται σχετιζομένην πρὸς τινὰ μορφήν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ ὑποκειμένην εἰς τινὰ τάξιν· ἀλλ' ἐν τῇ φύσει τὸ ὄν δὲν περιέχει μόνον τὰ στοιχεῖα ταῦτα, παρέχει καὶ ἄλλα ἀπ' ὧν τὰ πρῶτα ἀπεσπάσθησαν διὰ τῆς ἀκριβεσέως. Λέγεται δὲ γενικὴ ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ ὄντος, διότι τὰ στοιχεῖα αὐτῆς εὐρίσκουμεν εἰς πάντα τὰ ὄντα, ὥστε ἄνευ αὐτῶν οὐδὲν ὄν δύναμεθα οὔτε νὰ φαντασθῶμεν, καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐ μόνον εἶναι γενικὴ, ἀλλ' ὡς εἶπομεν, ἡ γενικωτάτη τῶν ἐννοιῶν, καὶ, καθ' ὅλους τοὺς λογικογράφους,¹ τὸ ἀνώτατον γένος, ὑπεράνω τοῦ οἰοῦ ἕτερον δὲν ὑπάρχει, ὃ γένος ὄν γένος οὐκ ἔχει. Ὁσαύτως, τὸ ἀνόργανον καὶ τὸ ἐνόργανον εἶναι δύο ἔννοιαι ἀφηρημέναι, διότι τὰ στοιχεῖα αὐτῶν ἀπεσπάσαμεν τῶν ἄλλων μεθ' ὧν συνυπάρχουσι, καὶ γενικαί, διότι τὰ στοιχεῖα αὐτῶν εὐρομεν εἰς πολλὰ ὄντα, καὶ ὡς ἐκ τούτου αἱ ἔννοιαι αὗται περιλαμβάνουσι πάντα τὰ ὄντα ὅσα ἔχουσι τὰ αὐτὰ στοιχεῖα. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

Αἱ γενικαὶ ἔννοιαι ἀποτελοῦσι τὸ πλεῖστον μέρος τῆς διαλέκτου, διότι ἡ ἀφαίρεσις καὶ ἡ γενικέυσις ἄρχονται λίαν ἐνόρως, καὶ γίνονται αὐθορμήτως ὑπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων, πρὶν γίνωσιν ἐν γνώσει καὶ μετὰ μείζονος ἀκριβείας ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων, ὥστε εὐρίσκουμεν αὐτὰς ἤδη μεμορφωμένας καὶ δι' ἰδιαιτέρων λέξεων ἐκδηλουμένας ἐν πάσῃ διαλέκτῳ. Τοιοῦτρόπως δυνατόν εἶπαι ὅτι κατὰ τὰς ὑπάρχει ἐν πάσῃ γλώσσῃ καὶ ἐν παντὶ πνεύματι ἀνθρωπίνῳ· ἀλλὰ τότε εἶναι τρωπὸν ἐλλογος; ὅτε εἶναι ἀκριβής, ὅτε ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουσαν. Ὑποθέσασθε ὅτι μεταξὺ τῶν ἀνοργάνων καὶ ἐνοργάνων ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει ὄντα τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε ἀνόργανα οὔτε ἐνόργανα, ἡ

πρώτη αὕτη διαίρεσις δὲν θὰ ἦτο ἀκριβής.— Πρὸς τὴν ἀφηρημένην καὶ γενικὴν ἔννοιαν ἀντίκειται ἡ συγκεκριμένη καὶ μερικὴ, ἧτοι ἀτομικὴ, οἷον τὸ δεῖνα ὄν, ὃ δεῖνα ἀνθρώπος, ἡ τράπεζα αὕτη ἐφ' ἧς γράφω κλ.

Ἄλλὰ τί ἕτερον παρατηροῦμεν ἐν τῷ διαγράμματι;

Ὅτι τὰ ἀνώτερα γένη ἔχουσι μείζονα ἔκτασιν τῶν κατωτέρων, καὶ ταῦτα περιλαμβάνονται ἐπομένως εἰς ἐκεῖνα· λ. χ. τὸ ὄν εἶναι πλέον ἐκτεταμένον τοῦ ἀνοργάνου καὶ ἐνοργάνου, τὸ ἐνόργανον πλέον ἐκτεταμένον τοῦ ἄψυχου καὶ ἐμψυχου, τὸ ἐμψυχον πλέον ἐκτεταμένον τοῦ ἀλόγου καὶ ἐλλογου. Ἀπ' ἐναντίας, τὰ κατώτερα ἔχουσι μικροτέραν ἔκτασιν, ἀλλὰ τρόπον τινὰ μεγαλήτερον βάθος, δηλ. περισσότερα στοιχεῖα τῶν ἀνωτέρων· τὸ ἐλλογον λ. χ. ἔχει καὶ τὸ ἴδιον στοιχεῖον τοῦ λόγου καὶ τὰ στοιχεῖα ὅσα ἔχει κοινὰ μὲ τὸ ἐμψυχον, καὶ τοῦτο ἔχει ὡσαύτως πρὸς τὸ ἐνόργανον, καὶ τοῦτο πρὸς τὸ ὄν, ὥστε τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον ἔχει ὀλιγώτερα στοιχεῖα τῶν ὑποδεστέρων γενῶν, ἔχει μείζονα ἔκτασιν, καὶ περιλαμβάνει αὐτὰ, καὶ τὸ ἐλλογον, τὸ ὁποῖον ἔχει περισσότερα στοιχεῖα τῶν ἀνωτέρων, ἀπ' ἐναντίας περιλαμβάνεται εἰς αὐτὰ, περιλαμβάνεται ἐν τῷ ἐμψύχῳ, καὶ τὸ ἐμψυχον ἐν τῷ ἐνοργάνῳ, καὶ τὸ ἐνόργανον ἐν τῷ ὄντι. Διὰ τοῦτο τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη λέγονται ὑπ' ἀλλήλητα, διότι πλὴν τοῦ πρώτου, ὅπερ δὲν περιλαμβάνεται εἰς ἄλλο καὶ πάντα περιλαμβάνει, τὰ ἄλλα περιλαμβάνονται μὲν εἰς τὰ ἀνώτερα, περιλαμβάνουσι δὲ τὰ κατώτερα· λ. χ. τὸ ἐμψυχον περιλαμβάνεται εἰς τὸ γενικώτερον ἐνόργανον, καὶ περιλαμβάνει τὸ μερικώτερον ἐλλογον. Τοῦτο σημαίνει ἡ σχετικὴ περιεκτικότης τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, καὶ ἐκ ταύτης προκύπτει σπουδαιότης συνέπεια, ἧτις εἶναι ἡ κλεις παντὸς συλλογισμοῦ.

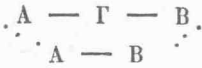
Ἡ συνέπεια εἶναι ὅτι πᾶν ὅ, τι ἀληθεύει ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων γενῶν ἀληθεύει πάντοτε καὶ ἐπὶ τῶν κατωτέρων, οὐχὶ δὲ τὸ ἀνάπαλιν. Ἐὰν ἠξέυρομεν λ. χ. ὅτι τὸ ὄν εἶναι πεπερασμένον, τοῦτο ἀληθεύει ἐπὶ πάντων τῶν κατωτέρων γενῶν καὶ εἰδῶν, διότι πάντα ἐν αὐτῷ περιλαμβάνονται. Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ἐν προσὸν τοῦ ἐλλογου, ὅτι π. χ. γεννᾷ τέχνας καὶ ἐπιστήμας, τοῦτο δὲν ἀληθεύει ἐπὶ παντὸς ἐμψυχου, διότι τὸ ἐμψυχον περιλαμβάνει καὶ τὸ ἀλογον.

Ὅστε πῶς γίνεται ὁ συλλογισμός;

Λαμβάνομεν ἐν ἄτομον ἢ ἐν εἶδος ἢ ἐν γένος, καὶ ἵνα μάθωμεν ἐὰν ἔχει τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα προσὸν, παρατηροῦμεν εἰς ποῖαν τάξιν δηλ. εἰς ποῖον εἶδος ἢ γένος ὑπάγεται, ἧγον περιλαμβάνεται, καὶ ἐὰν τοῦτο ἔχει τὸ προσὸν τὸ ὁποῖον ζητοῦμεν, συμπεραίνομεν ὅτι τὸ προσὸν τοῦτο πρέπει νὰ ἔχη καὶ τὸ ἄτομον, ἢ τὸ γένος, ἢ τὸ εἶδος τὸ ὁποῖον μελετῶμεν.

1. Μόνος ὁ Ueberweg, εἰς ὅταν γινώσκουμεν, θέτει ὡς πρῶτον γένος τὸ τί (quasi)· ἀλλὰ καὶ τὸ τί τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ὄν ἢ στοιχεῖον ὄντος, ὑπάρχον ἐν τῇ φύσει ἢ ὑποτιθέμενον.

Ἐστω τὸ ἄτομον ἢ εἶδος ἢ γένος A, καὶ θέλομεν νὰ μάθωμεν ἐὰν ἔχει τὸ προσὸν B. Παρατηροῦμεν ὅτι A ὑπάγεται εἰς Γ, ὅπερ ἔχει τὸ προσὸν B, καὶ λέγομεν, ἐὰν A εἶναι Γ, καὶ Γ εἶναι B, ἄρα καὶ A εἶναι B. Ὁ συλλογισμὸς δύνανται λοιπὸν νὰ παρασταθῇ ὑλικῶς διὰ τοῦ ἐξῆς διαγράμματος:

καὶ διὰ τοῦ διαγράμματος τούτου βλέπομεν ὅτι ἐν τῷ συλλογισμῷ ὑπάρχουσι τρεῖς ὅροι, A, Γ, B, ὅτι ὁ Γ εἶναι μέσος τῶν ἄλλων δύο, ὅτι ὁ A καὶ ὁ B εἶναι τὰ δύο πέρατα τοῦ συλλογισμοῦ, ἅτινα συνεννοῦνται ἐν τῷ συμπεράσματι.

Καὶ οὗτος μὲν εἶναι ὁ ἐξαγωγικὸς (deductif) συλλογισμὸς, ὁ οὕτως ἐπονομασθεὶς ὑπὸ τῶν νεωτέρων, διότι δι' αὐτοῦ ἐξάγομεν τὸ συμπέρασμα ἐκ τῶν προκειμένων ἐννοιῶν, αἵτινες δυνάμει τῆς σχετικῆς αὐτῶν περιεκτικότητος περιέχουσιν αὐτό. Περὰ τούτου δὲ ὑπάρχει καὶ ἑτέρου εἶδους συλλογισμὸς, ὁ λεγόμενος ἐπαγωγικὸς (inductif), περὶ οὗ θέλομεν διαλάθει μετ' ὀλίγον. Ἄς παρατηρήσωμεν ἐν τοσοῦτῳ ὅτι ἡ ὀρθότης τοῦ συλλογισμοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀρθότητος τῆς κατατάξεως, διότι ἐὰν αἱ ἐν αὐτῇ ἐννοιαὶ δὲν ἔχουσιν ἀληθῶς τὴν σχετικὴν ἐκείνην περιεκτικότητα κατὰ τὴν ὁποίαν κατετάχθησαν καὶ δυνάμει τῆς ὁποίας ἐγένετο ὁ συλλογισμὸς, οὗτος εἶναι ἐξ ἀνάγκης ψευδής. Πῶς δὲ πρέπει νὰ γίνωνται αἱ κατατάξεις, ὅπως ἀντιστοιχῶσιν ἀκριβῶς πρὸς τὰς ἐν τῇ φύσει ἀληθεῖς κατατάξεις τῶν ὄντων, καὶ ποῖοι οἱ κανόνες τῶν ὀρθῶν συλλογισμῶν, ποῖα καὶ πόσα τὰ εἶδη αὐτῶν, αὐτὰ πάντα διδάσκονται ἐν τῇ λογικῇ, ἥτοι ἀληθολογίᾳ.

Ἡ δὲ περὶ ἐπαγωγῆς καὶ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ θεωρία νομιζέται τὸ σκοτεινότερον καὶ ἀτελέστερον μέρος τῆς λογικῆς, καὶ οἱ πλείστοι δὲν θεωροῦσι τὸν ἐπαγωγικὸν συλλογισμὸν τέλειον καὶ συμπερασματικὸν καθὼ μὴ στηριζόμενον ἐπὶ τῆς ἐλλόγου κατατάξεως καὶ τῆς σχετικῆς περιεκτικότητος γενικῶν ἐννοιῶν, ὡς ὁ ἐξαγωγικὸς, καὶ ἀντὶ νὰ προβαίη, ὡς οὗτος, ἀπὸ τῶν γενικῶν εἰς τὰ μερικώτερα, καὶ νὰ ἐξάγῃ τὸ συμπέρασμα ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἐννοιῶν αἵτινες τὸ περιέχουσι, προβαίνει ἀντιστρόφως, ἀπὸ τινῶν μερικῶν γεγονότων εἰς γενικὰ συμπεράσματα, ἅτινα ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ᾔναι πάντοτε ἀτελῆ καὶ ἀβέβαια. Καὶ οὐχ ἦττον παραδεχόμεθα τὰς ἐξ ἐπαγωγῆς ἀληθείας ὡς τὰς δι' ἐξαγωγῆς ἀποδειχθείσας, καὶ ἀποτελοῦσι μάλιστα τὸ πλείστον τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν. Πῶς τοῦτο; Τί εἶναι ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμός;

Παρατηροῦμεν λ. χ. ὅτι ἐν τεμάχιον ὕλης διαλύεται εἰς τὸ δεῖνα βευστόν. Ἐπαναλαμβάνομεν

τὰ πειράματα ἐπὶ πολλῶν τεμαχίων τῆς αὐτῆς ὕλης, καὶ ἀφ' οὗ βεβαιωθῶμεν διὰ ποικίλων πειραμάτων καὶ ἀντιπειραμάτων ὅτι ὅλα τὰ τεμάχια ὅσα μετεχειρίσθημεν διαλύονται, λέγομεν, ἄρα πάντα τὰ τεμάχια τῆς αὐτῆς ὕλης θέλουσι διαλυθῆ. Πῶς συμπεραίνομεν ἐκ τινῶν περὶ πάντων; πῶς γενικεύομεν τὰ μερικά, καὶ ἐκ τινῶν γεγονότων, ὅσα βέβαια καὶ πολυπληθῆ καὶ ἀνῆγά, συμπεραίνομεν περὶ πάντων; Ἐδῶ φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει σχετικὴ περιεκτικότης, δὲν ὑπάρχουσι προκειμένοι ἐννοιαὶ περιέχουσαι τὸ συμπέρασμα ἀπ' ἐναντίας τὸ συμπέρασμα εἶναι πλέον ἐκτεταμένον τῶν ἐννοιῶν ἐξ ὧν ἐξάγεται, καὶ δὲν περιέχεται εἰς αὐτάς. Πῶς τοῦτο; Ποῖα εἶναι ἡ ἐγγύτης τῆς ἀληθείας τοῦ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ;

Ὅτε ζητοῦμεν νὰ μάθωμεν διὰ τινῶν πειραμάτων ἐὰν ἐν τεμάχιον ὕλης διαλύεται ἐν τινὶ βευστῷ, πραγματικῶς τί ζητοῦμεν; Ζητοῦμεν νὰ μάθωμεν ἐὰν τὸ τεμάχιον τοῦτο, π. χ. χρυσοῦ, ἔχει τὸ προσὸν τῆς διαλυτικότητος, δηλ. ἐὰν εἰς τὰ ἄλλα σοιεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ τεμαχίου τούτου δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς διαλυτικότητος. Πρὸς τοῦτο πολλαπλασιάζομεν, ποικίλλομεν, διασταυροῦμεν τὰ πειράματα, καὶ τοὺς κανόνες τῆς πειραματικῆς ταύτης μεθόδου ἔθηκον ὁ Βάκων καὶ ὁ Νεύτων καὶ ἄριστα διεφώτισε καὶ συνεπλήρωσεν ὁ Στ. Μίλλ. Ἀφ' οὗ δὲ βεβαιωθῶμεν ὅτι τὰ τεμάχια ὅσα ὑπεβάλομεν εἰς τὰ ἡμέτερα πειράματα ἔχουσι τὸ προσὸν τοῦτο, πῶς καὶ διατί συμπεραίνομεν ὅτι πάντα τὰ τεμάχια χρυσοῦ ὅσα ἤθελον ὑποβληθῆ εἰς τὴν αὐτὴν δοκιμασίαν πρέπει νὰ ἔχωσι τὸ αὐτὸ προσὸν; Τοῦτο συμβαίνει διότι τὰ τεμάχια τοῦ διαλυθέντος χρυσοῦ, ἀν καὶ ὀλίγα καὶ μερικά καὶ ἀτομικὰ, ἀνήκουσιν εἰς τινὰ γενικὴν ἐννοίαν, ἥτις προϋπάρχει ἐν τῷ πνεύματι, καὶ εἰς ἣν προσθέτομεν τὸ νέον τοῦτο στοιχεῖον. Προϋπάρχει δὲ ἐν τῷ πνεύματι, διότι, καθὼς εἶπομεν, ἡ κατάταξις τῶν ἐννοιῶν γίνεται εὐθορητῶς ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, ὡς τὸ ἀποδεικνύει σὺν τοῖς ἄλλοις πᾶσα ἀνθρωπίνη διάλεκτος, γίνεται δὲ ἀκριβῆς καὶ ἔλλογος ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων, καὶ τότε ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν ἐν τῇ φύσει, καὶ ἔχει τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν, διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι κατάταξις ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει, καὶ ὅτι πρὸς αὐτὴν πρέπει ν' ἀντιστοιχῇ ἀκριβῶς ἢ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Ὅτε λοιπὸν προσθέτομεν νέον στοιχεῖον εἰς τινὰ γενικὴν ἐννοίαν τῆς κατατάξεως ταύτης, τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἀληθεύει ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ πάντων τῶν μερικῶν ὅσα περιλαμβάνονται

1. Αἱ περὶ ἐπαγωγῆς τελευταῖαι θεωρίαι ἐκτίθενται ἐν τῇ «περὶ τῆς βάσεως τῆς ἐπαγωγῆς» (Du fondement de l'induction) διατριβῇ τοῦ κ. Lachelier, καὶ ἐν τῷ πονήματι τοῦ κ. P. Janet τῆς ἐπιγραφομένης «τὰ τελικὰ αἵτια» (Les Causes finales).

ἐν αὐτῇ, καὶ εἰς ἕκαστον τῶν μερικῶν τούτων δυνάμεθα νὰ τὸ ἀποδώσωμεν δι' ἐξαγωγικοῦ συλλογισμοῦ ἀκρίβεστάτου καὶ ἁλυνθίστου, ὡς εἶναι πάντες οἱ ἐξαγωγικοὶ συλλογισμοί. Δὲν ἔχουμεν λοιπὸν ἀνάγκην ν' ἀναλύσωμεν ὅλον τὸν ἐν τῷ κόσμῳ χρυσόν, ὅπως ἴδωμεν ἐὰν ἔχει ἢ μὴ τὸ νέον προσὸν ὕπερ ἀνεκαλύψαμεν ἐν ὀλίγοις αὐτοῦ τεμαχίσις. Ἐὰν ταῦτα τὸ ἔχουσι, πάντα πρέπει νὰ τὸ ἔχωσιν, ἄλλως ὁ χρυσὸς θὰ ἦτο καὶ ἐνταυτῷ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ δὲν θὰ ἦτο, ὕπερ ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἣτις εἶναι ἡ ὑπονοουμένη βᾶσις παντὸς συλλογισμοῦ.—Ἡ ἐπαγωγὴ λοιπὸν συμπληροῦται διὰ τῆς ἐξαγωγῆς (καὶ τοῦτο δὲν παρετήρηθη μέχρι τοῦδε), ἔχει δύο στοιχεῖα, καὶ οὕτως εἰπεῖν, δύο στάδια, καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον γίνεται ἡ διὰ πειραμάτων ζήτησις καὶ ἐπαλήθευσις νέων προσόντων, νέων νόμων ἐπὶ τινῶν μερικῶν, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον γενικεύεται ἡ ἀνακλυθθεῖσα ἀλήθεια, ἀπεκδύεται τὴν μερικότητα, ἀνάγεται εἰς τὴν γενικὴν τάξιν εἰς ἣν ἀνήκει, ὅ ἐστιν ἀφαιρεῖται καὶ κατατάσσεται ἐν τῇ γενικῇ ἐννοίᾳ εἰς ἣν ὑπάγονται τὰ μερικὰ, ὅθεν ἀκολούθως ἀποδίδεται ἀσφαλῶς εἰς πάντα τὰ ἐν αὐτῇ περιλαμβανόμενα. Ἡ τελευταία αὕτη ἐργασία δὲν γίνεται, καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεται, ἀλλ' ἠξέυρομεν ὅτι δύναται νὰ γίνῃ πάντοτε. Ἄμα τὸ νέον στοιχεῖον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως καὶ γενικεύσεως προστεθῆ εἰς τὴν γενικὴν ἐννοίαν, πιστεύομεν ἀδιδάκτως ὅτι νέος νόμος ἀνεκαλύφθη, καὶ ὅτι ὁ νόμος οὗτος θέλει ἀληθεύσει πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ὁ κόσμος καὶ δὲν ἀλλοιοῦται ἢ ἐν αὐτῷ τάξις. Ἐγγύησις τῆς ἀληθείας τῆς ἐπαγωγῆς εἶναι ἡ τάξις αὕτη καὶ ὁ θέσας αὐτὴν Θεός, καθὼς εἶναι ἐγγύησις τῆς ἐξαγωγῆς. Ἀμφότερα λοιπὸν αἱ ἐργασίαι αὗται ἔχουσι τὴν αὐτὴν ὀντολογικὴν βᾶσιν καὶ τὴν αὐτὴν βεβαιότητα. Πᾶσα ἐπαγωγὴ συμπληροῦται δι' ἐπομένης καὶ ὑπονοουμένης ἐξαγωγῆς, δι' ἧς βεβαιοῦται καὶ ἀποδεικνύεται.

Ἡ ἔλλογος κατὰ τάξις, ὁ ἐξαγωγικὸς καὶ ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς, ταῦτα εἶναι τὰ μέσα δι' ὧν μορφοῦται πᾶσα ἀληθὴς ἐπιστήμη.

^{Ἐπειὰ τὸ τέλος.}

Π. ΒΡΑΪΛΙΑΣ.

Η ΚΑΛΚΟΥΤΤΑ

[Ἐκ τοῦ ἐκδοθέντος ἐν 1876 ἔτει συγγράμματος τοῦ Alfred de Bréhat.]

Μετᾶφρασις Ν. Α. Λεβίδου.

Συνέχεια· ἰδί σελ. 563.

Η'

Δὲν ὠμίλησα περὶ τῶν ἐν Καλκούττα ἐκκλησιῶν, διότι οὐδεμίαν αὐτῶν γινώσκω, δυνάμενη νὰ τύχη τοῦ ὀνόματος οἰκοδομημάτων. Τὸ ἐλάχιστον ἐκκλησιδίων τῆς ἐν Γαλλίᾳ Βρετανίας, ὑφόμενον ὑπὸ θρησκευτικώτερον ῥυθμὸν, γεννᾷ

ἐπὶ τε τῆς καρδίας καὶ ἐπὶ τῆς φαντασίας ἐντύπωσιν ζωηροτέραν τῆς τοῦ πλουσιωτάτου καὶ μεγίστου ναοῦ τῶν διαμαρτυρομένων. Ἐὰν δὲ παραλείψωμεν τὰς ἀπαγορεύσεις τῆς πολυτελείας καὶ τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων, τὰς ὑπὸ τῶν θεμελιωτῶν τῆς μεταρρυθμίσεως εἰσαχθεῖσας, ἴσως θέλομεν ἀποδώσει τὴν αἰτίαν τῆς ἐλλείψεως ῥυθμοῦ χαρακτηριστικῶν ἐν τούτῳ, ὅτι δηλ. τὸ δόγμα τῶν διαμαρτυρομένων εἶναι ἐκλογὴ θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν διδαγμάτων μᾶλλον, ἢ θρησκεία ἐν τῇ στενῇ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἰσλαμισμὸς καὶ ὁ βραχμανισμὸς, κατώτεροι ἀναμφιβόλως, καὶ λόγῳ ἠθικότητος καὶ λόγῳ λογικότητος, τοῦ τῶν διαμαρτυρομένων δόγματος τυγχάνοντες, παρήγαγον ὅμως οἰκοδομήματα· διότι, καίτοι τὰ δόγματα τῶν θρησκείων τούτων εἰσι προφανῶς ἐν ἧττονι μοίρᾳ ἢ τὰ τῶν διαμαρτυρομένων, οἱ ὀπαδοὶ καὶ ζηλωταὶ ἐν τούτοις αὐτῶν θεωροῦσι τὴν πηγὴν τῶν ἰδίων δογμάτων θείαν. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἄρα ὁ Βραχμᾶς καὶ ὁ Βισχνοῦ εἰσι θεοί· παρὰ τοῖς μουσουλμάνοις ὁ Μωάμεθ προφήτης, ἀποσταλεῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ, πρὸς ὃν ὀφείλει νὰ ἐπανέλθῃ, συμμέτοχος ὢν τῆς θείας οὐσίας, ἧς ἐπὶ γῆς ὑπῆρξεν αὐτὸς ἡ ὕλικὴ παράστασις καὶ ἀντιπροσωπεῖα.

Πρώτιστοι δὲ τῶν διαμαρτυρομένων ναοὶ ἐν Καλκούττα εἰσὶν ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐν *Council-house street*, ὁ τῶν Κηρυγμάτων, ὁ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ, τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου· κατόπιν ἡ πρεσβυτεριανὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐν *Loll-Bazar*, καὶ τέλος ἡ *Union chapel* ὑπὲρ τῶν σχισματικῶν, τῶν καλουμένων ἀνεξαρτήτων. Ἀλλὰ τὸ κατὰ πρῶτον ἐκπλήττον τὸν τοῦς ἐν Καλκούττα ναοὺς ἐπισκεπτόμενον ξένον εἰσὶν αἱ μιουσοῦβαι (*pukah*), αἱ ὑπὸ τῶν *bearers*, λευκὰς στολὰς ἐνδεδυμένων, κινούμεναι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς λειτουργίας. Ἐκάστη οἰκογένεια κέκτηται ἴδιον θρανίον, τὴν πρὸς τὸ ὀποῖον εἴσοδον ἀνοίγει ὁ κλητὴρ, ὁ οὐδενὶ ἐπιτρέπων νὰ περιφέρηται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διατάττων πάντα εἰσερχόμενον νὰ καθισθῇ. Τοιοῦτοτρόπως οὐδεὶς δύναται νὰ ἀπέλθῃ πρὸ τοῦ τέλους τῆς λειτουργίας, χωρὶς νὰ ἐκκύσῃ τὰ βλέμματα καὶ νὰ δυσαρεστήσῃ πολὺ ἅπαναν τὴν δὴμήγυριν τῶν πιστῶν.

Καίτοι ὁ πληθυσμὸς τῶν καθολικῶν δὲν εἶναι πολὺς ἐν Καλκούττα, συγκείμενος μόνον ἐκ Πορτογάλλων, Ἰρλανδῶν καὶ τινῶν Γάλλων, ὑπάρχουσιν ὅμως πέντε ἐκκλησίαι ἢ παρεκκλήσια καθολικῶν ἢ πορτογαλικὴ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου κατέχει βεβαίως τὰ πρωτεῖα. Κατόπιν ἔρχονται τινες ἄλλαι, μεταξὺ τῶν ὀποίων ἡ τοῦ Ἁγίου Πατρικίου ἐν τῷ στρατιωτικῷ σταθμῷ τοῦ *Dum-Dum*. Ἐχουσι καὶ οἱ Ἑλληνας τὸν ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως ἐπὶ τοῦ ὄ-